NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI
ILMIY AXBOROTNOMASI, [2026-8]
ISSN:2181-1458
ISSN:2181-0427

13.00.00-PEDAGOGIKA
journal.namdu.uz
PEDAGOGICAL

BADIIY ASAR MATNLARNI O‘ QITISH JARAYONIDA BOSHLANG‘ ICH SINF O‘ QUVCHILARINING NUTQIY KO‘ NIKMALARNI RIVOJLANTIRISH

Abdijamilova Mahfuza Maxmudovna,
Nukus davlat pedagogika instituti Boshlang‘ ich ta’lim kafedrasi
katta o‘ qituvchisi, pedagogika fanlari bo‘ yicha falsafa doktori (PhD)
mahfuza@gmail.com

Annotatsiya: *Mazkur maqolada bugungi kunda ona tili va o‘ qish savodxonligi darslarida o‘ quvchilarning badiiy asar matn ustida ishlashda nutqiy ko‘ nikmalarni rivojlantirishning metodik usullari, mazmuni va ahamiyati haqida bayon etiladi. Ayniqsa boshlang‘ ich sinfda nutqni rivojlantirishda badiiy asar matnlari orqali o‘ quvchilarda axborot almashish, hayotiy vaziyatlarda olingan bilimlarni qo‘ llash kabi malakalarni shakllantirishga qaratilgan topshiriqlar keltirilgan.*

Kalit so‘ zlar: *nutq, savodxonlik, badiiy asar matni, matnni tushunish, o‘ qib tushunish, til ko‘ nikmalari, kompetensiya, lingvistik, o‘ qib anglash ko‘ nikmasi, muallif g‘ oyasi.*

РАЗВИТИЕ РЕЧЕВЫХ НАВЫКОВ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ ПОСРЕДСТВОМ ИЗУЧЕНИЯ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТОВ

Аннотация: *В данной статье излагаются содержание и значение методических приёмов развития речевых навыков учащихся при работе с текстом художественного произведения на уроках родного языка и читательской грамотности. В частности, приводятся задания, направленные на формирование у учащихся начальных классов таких умений, как обмен информацией и применение полученных знаний в жизненных ситуациях посредством работы с текстами художественных произведений.*

Ключевые слова: *речь, грамотность, текст художественного произведения, понимание текста, понимание прочитанного, языковые навыки, компетенция, лингвистический, навык осмысления прочитанного, авторская идея.*

DEVELOPING PRIMARY SCHOOL STUDENTS’ SPEECH SKILLS THROUGH THE STUDY OF LITERARY TEXTS

Abstract: *This article describes the content and significance of methodological methods for developing students’ speech skills when working on the text of a literary work in native language and reading literacy classes today. Tasks aimed at forming skills such as information exchange and applying acquired knowledge in life situations through literary texts are presented, especially in primary school speech development.*

Keywords: *speech, literacy, text of a work of art, text comprehension, reading comprehension, language skills, competence, linguistic, reading comprehension skills, author’s idea.*

KIRISH VA DOLZARBLIGI

O‘ zbekistonda so‘ nggi yillarda ona tili ta’limini takomillashtirish, o‘ quvchilarning nutqiy ko‘ nikmalarini rivojlantirish bo‘ yicha keng qamrovli islohatlar amalga oshirilmoqda. Xususan tilni rivojlantirish va egallanadigan ko‘ nikmalarning o‘ quvchilarning til bilimlarini o‘ zlashtirishida muhim ahamiyat kasb etishini taqoza etadi.

O‘ zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-6094 sonli “Ta’lim tizimini raqamlashtirish bo‘ yicha chora-tadbirlari to‘ g‘ risida”gi Farmonida raqamli ta’limni rivojlantirishga qaratilgan chora tadbirlar belgilanadi[1]. Farmonga ko‘ ra o‘ quvchilarda ona tili ta’limini takomillashtirish, o‘ rgatish uchun zamonaviy texnologiyalar joriy qilish, shu jumladan elektron darsliklar, video-audio darsliklar va interaktiv o‘ quv materiallarini ishlab chiqish vazifasi belgilanadi. Bu jarayonlar o‘ quvchilarning ona tili va o‘ qish savodxonligi darslarida og‘ zaki va yozma nutqini yanada rivojlantirishga xizmat qiladi.

Pedagogik va psixologik nuqtayi nazardan qaraydigan bo‘ lsak bilish va tafakkurning muhim quroli bo‘ lgan nutqni takomillashtirmasdan turib, har tomonlama rivojlangan shaxsni tarbiyalash imkonsizdir. Nutq inson muloqotining asosiy vositasi bo‘ lib, u nafaqat axborot almashish, balki hissiy-irodaviy ta’ sir ko‘ rsatish, tafakkurni shakllantirish va ijtimoiy

moslashuv funksiyalarini ham bajaradi. Shu sababli nutqiy rivojlanish boshlang‘ ich ta’ limning strategik yo‘ nalishlaridan biri sifatida belgilanadi.

METODLAR VA O‘ RGANILISH DARAJASI.

Boshlang‘ ich sinflarda nutqiy rivojlanishning asosiy tarkibiy qismlaridan biri bog‘ lanishli nutqni shakllantirishdir. Bu jarayon nafaqat til birliklarini o‘ zlashtirish, balki matnni idrok etish, tahlil qilish, qayta hikoyalash va ijodiy ifodalash kabi murakkab aqliy faoliyat turlarini qamrab oladi. Bir qator tadqiqotchilar, tilshunoslar, psixologlar, pedagog olimlar so‘ nggi yillarda boshlang‘ ich maktab o‘ quvchilarining nutq madaniyati umumiy darajasining pasayish tendensiyasini qayd etmoqdalar. Bu holat ijtimoiy muhit, ommaviy axborot vositalarining ta’ siri hamda ta’ lim jarayonidagi uslubiy kamchiliklar bilan izohlanadi. Rus olimi Lvov va boshqada metodistlar matnda nutq va tafakkur o‘ rtasidagi uzviy bog‘ liqlikni isbotlab, nutqiy faoliyatni rivojlantirishning psixologik va lingvistik mexanizmlarini ochib berganlar [2]. Biroq, mavjud nazariy asoslarga qaramay, boshlang‘ ich sinf o‘ quvchilarining nutqiy rivojlanish darajasi amaliyotda ko‘ plab hollarda yetarli emas. Shu nuqtai nazardan, nutqni rivojlantirishning ilmiy asoslangan, tizimli va uslubiy jihatdan puxta ishlab chiqilgan metodikasiga ehtiyoj ortib bormoqda.

Til ta’limi tadqiqotchi olimlardan Mavlonova K., Umarova I., Eshniyazova N., Majidova S., Tuychieva M.B., Kurbonova Nodiralar tomonidan “Integration of Artificial Intelligence and Digital Technologies in Language Education (Til ta’limida sun’iy intellekt va raqamli texnologiyalar integratsiyasi) nomli maqolasida[3] til ta’limida badiiy matnlarni Sun’iy intellect texnologiyalaridan foydalanish orqali o‘ quvchilarda til ko‘ nikmalarini rivojlantirish asoslari masalalariga alohida to‘ xtalib o‘ tgan.

TADQIQOT NATIJALARI.

Badiiy asarlarni o‘ qish darslari esa bu borada alohida imkoniyatga ega: ular o‘ quvchilarda obrazli idrok, hissiy kechinma, so‘ z boyligini oshirish va ifodali nutqni shakllantirish uchun samarali vosita hisoblanadi. Aynan badiiy matn bilan ishlash jarayonida o‘ quvchi sintaktik tuzilmalarni o‘ zlashtiradi, matn mazmunini chuqur anglaydi, muallif pozitsiyasini tushunadi va o‘ z fikrini izchil, mantiqiy, badiiy-ifodali tarzda bayon etishga o‘ rganadi[4]. Boshlang‘ ich sinf o‘ quvchilari uchun quyida keltirilgan badiiy matn o‘ quvchilarda nutqiy ko‘ nikmalarni rivojlantirishda yanada keng imkoniyat yaratadi.

ERTAKLAR OLAMI: MEHRIBONLAR MAMLAKATIDA

Bu qanday joy bo‘ ldi? Qayerga kelib qoldim? Asta-sekin xotiram joyiga kela boshladi. Shoshma, men sirli kalit tilsimini izlab, zamon va makon sarhadidan o‘ tib ketdim-ku. Bu joy qaysi zamon, qaysi olam, qaysi mamlakat ekan? Eh, u yoqda do‘ stlarim qolib ketdi-ku. Uydagilar meni deb xavotirga tushadigan bo‘ lishdi-da. Ha, mayli, Doniyor, Turg‘ un bor-ku. Bir yo‘ lini topib turishar. Eng keraklisi, qaytish uchun kalit so‘ z esimda.

Shu kabi o‘ y-xayollar bilan bo‘ lib, ust-boshimni changlardan qoqib tursam, bir otaxonning ovozi eshitildi:

- Hoy, bo‘ talog‘ im, kimsan?

Yo Xudoyim, ovoz xuddi amakimkiniga o‘ xshardi. Xursand bo‘ lganimdan yig‘ lab yuboray dedim. Ne ko‘ z bilan ko‘ rayki, qarshimda xuddi amakimga o‘ xshagan oppoq kiyimli Xizrsifat bir bobo turardi. Soqollari ko‘ ksiga tushgan, qo‘ lida tayog‘ i bor edi.

- Assalomu alaykum, bobojon! – deya unga ta’zim qilib, yoniga bordim.

- Va alaykum assalom, mullo bo‘ ling! Turishingizdan bizning yurt bolasiga o‘ xshaymiz! Ammo so‘ zlashingiz bizning tilga ancha yaqin. Qaysi yurtlardan bo‘ lasiz? Bu hech kimsa yo‘ q joyda qayerdan paydo bo‘ ldingiz?

- Men kelajakdan kelib qoldim, bobo. Ismim Olimjon. Sizniki-chi?

- Mening ismim To‘ qsonboy. Yoshim ham to‘ qsonda. Mana shu adirlarda qo‘ y-u echki boqib yuraman.

- Bu qaysi olam, qaysi yurt, bobo? O‘ rganish ishimda bir sirli kalit tilsimini izlab, o‘ tmish yo ertaklar olamiga kirib qoldim, shekilli.

- Ha bolam, har bir inson o‘ tmish va ertaklar olamidan, umuman, bu sakkiz ming olam qa’ridan istalgan savoliga javob topishi mumkin. Zero, Yaratgan Egam bandalariga ilm berib, ularni behad mukofotlagan. Bu sen kelgan olamning mehribonlar o‘ lkasi hisoblanadi. Yurtimizga kelsak, hamma odamlar mehribon va rahmdil. Podshohimizdan tortib, bu elda barcha ilmli, kasb-hunarga mehr qo‘ ygan. Bu yerning eli faqat tinchlik istaydi. Shu sabab, yurtimiz sardori urushlarga ruju qo‘ ymagan. O‘ zga ellarni talab, boylik orttirishni o‘ ziga or deb biladi. Aksincha, qo‘ shni ellar bilan do‘ st bo‘ lib yashaylik, deydi. Ammo necha yillardan beri Bag‘ ritoshlar diyorining johil shohi yurtimizga ko‘ z olaytirib kelmoqda. Podshohimiz ancha yillardan beri u bilan do‘ stona ish tutishga harakat qiladilar, ammo nafi bo‘ lmadi. Oxir-oqibat, o‘ rtadagi munosabatlarga putur yetdi. Eshitishimcha, u endi qo‘ shin to‘ plab, yurtimizni istilo qilish uchun yo‘ lga chiqqanmish.

Men bir munkayib qolgan chol bo‘ lsam, qani yigitlik davrimga qaytsam-u, dushmanning boplab dodini bersam, ammo qo‘ limdan mana shu suruvni boqishdan o‘ zga ish kelmaydi.

- Bobo, bu mol-u qo‘ y, suruvlar kimga tegishli, deb so‘ radim qiziqib.

- Ha, bu suruv saltanatning mulki sanaladi.

- Saltanatingiz ancha obod, cheki-chegarasi yo‘ q bir makonga o‘ xsharkan, bobo. Ammo shunday jannatmakon o‘ lkani yovga berib qo‘ yish yaxshi emas.

- Bu gaplaringdan dono bolaga o‘ xshaysan? - bobo dasturxon yozib mehmon qilarkan, men bilan qiziqa boshladi.

- Bobo, nega xalqni yig‘ ib, dushmanga qarshi kurashga chiqmayapsizlar?

- Podshohimiz: agar dushman bizdan necha barobar ko‘ p bo‘ lsa ham kurashsak, xalqimizning mard o‘ g‘ lonlaridan ayrilishimiz va aziz o‘ lkamiz vayronaga aylanishi mumkin. Bu esa yurtimiz ravnaqini necha yillar ortga surib yuboradi. Rivojlanish to‘ xtab qoladi, balki birinchi galda, vaqtincha bo‘ lsa ham, muzokara yo‘ lini tanlash lozimdir, deb fikr qilib turibdilar.

- Bobo, haqiqatan ham, el-yurt tinchligini o‘ ylash oliy fazilat. Biroq muzokara qilganingiz bilan johil odamlar hech qachon o‘ z so‘ zida turmaydilar. Maqsadlariga yetishgach, yurtingizda istagan bezoriligini qilishi, insonlarni esa xo‘ rlashi mumkin.

- Bu gaplarni qaydan bilasan? – so‘ radi bobo hayratlanib mendan.

- Buni men tarix va ertak kitoblaridan o‘ qiganman.

Bobo gaplarimdan ta’sirlana boshlagandi. Mendan ko‘ z uzmay so‘ zlarimni tinglar edi. Balki ichida: “bu tirrancha bir qarich bo‘ lgani bilan, baloga aqli yetarkan”, deyayotgan bo‘ lsa ajab emas.

- Xo‘ sh, unda nima qilish kerak deb o‘ ylaysan?

- Bobo, dushmanni mag‘ lub etishda harbiy hiylaning zo‘ r foydasi bor. Dushman johil ekanmi, unga shafqat qilish kerak emas. Harbiy hiyla bilan uni yengish va jazosini berish kerak.

- Men bir cho‘ pon bo‘ lsam, yur, yaxshisi, seni podshohimizning oldiga olib boray. O‘ sha yerda aytadigan gapingni ayt. Balki shohimizga ma’qul bo‘ lib qolar. Ayganingdek qilinsa, yurtimiz yov changalidan qutular, - dedi boboning qalbida allaqanday ishonch paydo bo‘ lib…[5].

MATN YUZASIDAN SAVOL VA TOPSHIRIQLAR

1. Hikoyaning birinchi xatboshisiga e’tibor bering. Hikoya qahramonning o‘ z-o‘ ziga savol berishidan boshlanishi qahramon bilan bog‘ liq qanday holatni ifodalamoqda?

A. Muallif hikoya qahramonining qiziquvchanligini ifodalamoqchi

B. Muallif hikoya qahramonining boshqa bir qahramonga savol bilan murojaat etayotganini ifodalamoqchi

D. Muallif hikoya qahramonining hayronligini ifodalamoqchi

E. Muallif hikoya qahramoning qayg‘ uda ekanini ifodalamoqchi

2. Hikoya qahramoni va boboning o‘ rtasidagi munosabat qanday edi? O‘ z fikringizni hikoyadagi biror jumla yordamida asoslang.

_____

_____

3. Hikoyaning bosh qahramoni boboni o‘ z so‘ zlari bilan ta’sirlantirayotganini aytadi. Ayting-chi, qahramon buni qayerdan bildi?

A. Bobo bolani diqqat bilan tinglar edi.

B. Bobo bolaning so‘ zlaridan hayratlanayotganini aytgan edi.

D. Bola xuddi kattalardek gapirar edi.

E. Bobo boladan ko‘ z uzmay, uni tinglar edi.

4. Podshohning fikri asosida dushman bilan urushish natijasida yuzaga keladigan oqibatlarni aniqlang. Eng to‘ g‘ ri javobni belgilang.

A. Xalqning mard o‘ g‘ lonlaridan ayrilishi, o‘ lkaning vayronaga aylanishi, yurt ravnaqining ortga surilishi.

B. Xalqning mard o‘ g‘ lonlaridan ayrilishi, yurt ravnaqining ortga surilishi, boyliklarning talon-taroj qilinishi

D. Xalqning mard o‘ g‘ lonlaridan ayrilishi, o‘ lkaning vayronaga aylanishi, muzokara qila olmaslik

E. Xalqning mard o‘ g‘ lonlaridan ayrilishi, boyliklarning talon-taroj qilinishi, yurt ravnaqining ortga surilishi

5. Matndan olingan quyidagi jumlaga e’tibor bering. Unda ajratib ko‘ rsatilgan qism orqali muallif nimani nazarda tutyapti deb o‘ ylaysiz?

***Men bir cho‘ pon bo‘ lsam**, yur, yaxshisi, seni podshohimizning oldiga olib boray.*_____

_____

6. Matndan olingan gapda ajratib ko‘ rsatilgan so‘ zni qaysi so‘ z bilan almashtirib qo‘ llash mumkin?

*Eshitishimcha, Bag‘ ritoshlar diyorining johil shohi endi qo‘ shin to‘ plab, yurtimizni **istilo** qilish uchun yo‘ lga chiqqanmish.*

A. bosib olish

B. urush qilish

D. yo‘ q qilish

E. vayron etish

7. Hikoya qahramoni tomonidan mehribonlar o‘ lkasiga berilgan ta’rifni toping va yozing._____

8. Hikoyani o‘ qish orqali boboning qanday inson ekanligini bilib oldingiz. Uning sifatlaridan birini yozing. Bunday xulosaga kelganingizga boboning qaysi harakati sabab bo‘ lganligini yozing. **_____**

Havola etilgan topshiriqlar aynan o‘ quvchilarda badiiy tajriba orttirish, axborot almashish kabi vazifalarni bajaradi hamda badiiy savodxonligini oshiradi.

XULOSALAR.

Metodik tahlillar asosida shuni ta’kidlash mumkinki, badiiy asar ustida ishlash jarayonida o‘ quvchilarning nutqiy ko‘ nikmalarini rivojlantirish matnni shunchaki o‘ qib, mazmunini qayta hikoya qilib berish bilan cheklanmasligi lozim. Mazkur berilgan topshiriqlar o‘ quvchining matnni anglash, undagi asosiy va qo‘ shimcha fikrlarni farqlash qahramonlarning xatti-harakatlariga munosabat bildirish, voqealar rivojini izohlash, muallif g‘ oyasini aniqlash va o‘ z nuqtayi nazarini dalilllar asoida ifodalash kabi faol nutqiy harakatlarni qamrab olishi zarur.

Umuman olganda, badiiy asar matnlarini o‘ qish darslarida nutqiy ko‘ nikmalarni rivolantirish tizimli, izchil, bosqichma-bosqich o‘ quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda tashkil etilgandagina samaradorlilikka erishish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘ YXATI

1. O‘ zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-6094 “Ta’lim tizimini raqamlashtirish bo‘ yicha chora-tadbirlar to‘ g‘ risida” Farmoni. 27.10.2020. https://lex.uz/ru/docs/-5068555

2. Abdijamilova M.M. Ona tili va o‘ qish savodxonligi darslarida o‘ quvchilarning o‘ qib tushunish malakalarini shakllantirish metodikasi / Pedagogika fanlari bo‘ yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. N.: – 2025.

3. Iroda Umarova; Eshniyazova Nazokat; Majidova Saltanatbonu Rustam Qizi; Tuychieva Maftuna Bakhramovna; Mavlonova Klarakhon; Nodira Kurbonova. Integration of Artificial Intelligence and Digital Technologies in Language Education. 1st International Conference on Technology Enabled Economic Changes (InTech-2025), held on 27th & 28th February 2025 at Amity University, Tashkent. https://ieeexplore.ieee.org/document/11198516

4. Mavlonova, K.M., Abdijamilova M.M. O‘ qish savodxonligini shakllantirishda badiiy matnlar ustida ishlash mazmuni va usullari. (2026). SCIENCE TIME JOURNAL, 4(1), 87–91. https://zenodo.org/records/18338067

5. Qilichbekov O‘ . Ertaklar olami. “Fan nashriyoti” 2022-yil. 96 b.